

Diskussion

HANDEL, PLYNDRING ELLER LANDBRUGSEKSPANSION – TRE CENTRALE ASPEKTER AF VIKINGETIDEN

AF

KLAVS RANDSBORG

I det følgende vil vi beskæftige os med tre centrale aspekter af Vikingetidens samfund: vikingernes handel, deres plyndring og andre militære aktiviteter, samt de fundamentale ændringer, der i denne periode fandt sted indenfor landbruget og bebyggelsen. Jeg vil komme ind på forhold, der er fællesnordiske, men koncentrerer mig i hovedsagen om det gamle Danmark.

Vi ved, at vikingernes samfund var socialt stratificeret og bl. a. fungerede for at opfylde de ledende lags interesse i produktionsoverskud, rigdom og magt. Det basale spørgsmål, der rejses, er derfor, om der består en relation mellem de tre nævnte aktiviteter: handel, plyndring og landbrugseksponation; alle kunne de, omend på forskellig vis, tilfredsstillende overklassens behov. Samtidig kunne handel, plyndring eller en landbrugseksponation løse forskellige problemer, som var, eller måtte blive, overklassens i kraft af dens rolle som samfundets organisator og regulator. Udfra et moderne perspektiv kan det måske synes mindre heldigt at fokusere på eliten, men arkæologisk er sporene efter denne tydeligere end efter andre grupper i samfundet; dette gælder især handel, plyndring og krig, mens man ved studiet af produktionsforholdene naturligt nok får et mere fuldstændigt billede af samfundsaktiviteterne, selvom disse stadig er styret af overklassen. Det var i elitens snævre interesse at sikre sig luksusvarer, guld, sølv, etc. for at kunne fastholde de rettigheder og sociale bånd, som udgjorde en vigtig del af dens magtgrundlag. Jorden og jordrettighederne er en anden del. Men med hensyn til den landbrugsmæssige produktion kan andre faktorer spille ind. Jeg tænker her især på naturen — klima, planter, dyr — og på befolkningens størrelse, der stiller ganske bestemte krav til produktionen. I kritiske tilfælde kan endog kolonisation komme på tale.

Det er måske bemærket, at jeg blandt Vikingetidens centrale aspekter ikke har omtalt *bydannelsen*, men når dette fænomen er udeladt i første omgang, skyldes det ikke, at jeg anser det for uvæsentligt. Jeg betragter blot byerne som en følge af de allerede nævnte aspekter. Det samme gælder *statsdannelsen*, der ligeledes er en konsekvens af eksterne og interne faktoreres påvirkning af det sociale system. Spørgsmålet er således, om handel, plyndring og landbrugseksponation kan sættes i forbindelse med hinanden på andet end dét abstrakte plan, jeg indtil nu har bevæget mig på. For at gøre dette vil vi først studere det arkæologiske materiale, hvorigennem vi opfatter og måler de samfundsmæssige fænomener.

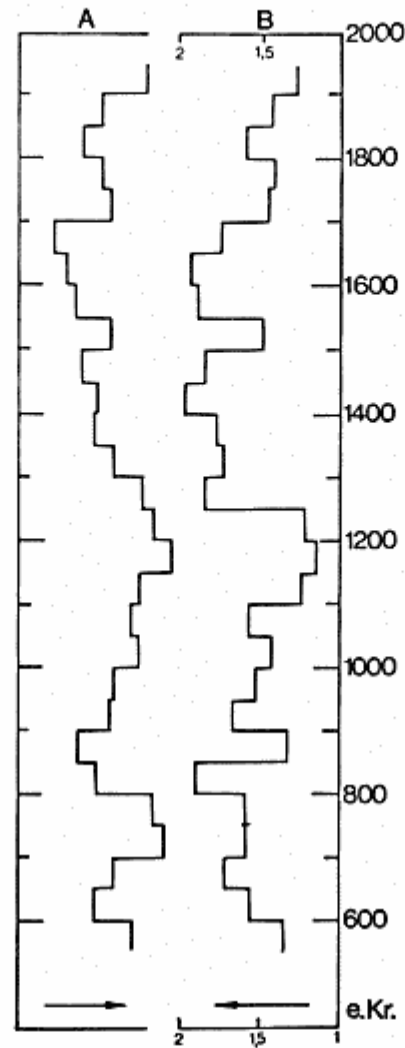

Fig. 1. Temperatur-indeks for den nordlige halvkugle i perioden 550—1950 e. Kr. (A) samt diagram over vulkansk aktivitet (B). Efter Hammer et al. (note 1).

Lad os begynde med produktionsfaktorerne og først undersøge hvilke oplysninger, der står til rådighed. For oversigtens skyld kan vi inddele materialet i følgende almene grupper:

1) *Naturvidenskabelige oplysninger:*

A) Klima.

B) Natur og landskab: a) planter, b) dyr.

2) *Arkæologiske oplysninger:* bosættelse, landsbyer, huse, redskaber, marksystemer etc. (arkæologien producerer også visse af de naturvidenskabelige data).

3) *Historiske oplysninger:* skriftlige kilder, runesten, stednavne etc.

Det er vanskeligt at få sikre oplysninger om fortidens klimatiske forhold. I de senere år har undersøgelser af Grønlands indlandsis imidlertid givet os et udførligt billede af temperaturforholdene på den nordlige halvkugle igennem de sidste

i hvert fald 1.500 år. Når jeg tillægger disse undersøgelser særlig vægt, skyldes det resultaternes meget fine overensstemmelse med historisk målte temperaturer og med bl. a. studier af træringes vækstforhold (Fig. 1).¹ Undersøgelser af de danske højmoser har i øvrigt vist sammenfaldende resultater.² Her er det forrådnelsesgraden, man måler, idet denne jo er høj under gode vejrforhold, lav under dårlige. Den sene Vikingetid og den tidlige Middelalder har et varmt klima, mens dårligere klimatiske forhold rådede i f. eks. Senmiddelalderen og i 1600-tallet (hvor svenskerne kunne marchere over de danske bæltter). Også i perioden omkring 500 e.Kr. var klimaet mindre velegnet for landbruget, mens det omkring år 0 var relativt varmt og gunstigt. Det vil være farligt at gå i detaljer med dette billede. Vi har f. eks. for mosernes vedkommende vanskeligt ved at skelne mellem fugtighed og kulde som årsag til de nedsatte forrådnelsesprocesser i klimatiske dårlige perioder. Alligevel er det nok værd at bemærke, at temperaturstudierne — foruden de generelle langtidssvingninger — har afsløret en tydelig kuldeperiode i det 9. århundrede, tidlig Vikingetid.

For en halv snes år siden foretog Björn Berglund et generelt studie over pollen-diagrammer fra en række lokaliteter i det sydlige Skandinavien.³ Han undersøgte forholdet mellem skovens og det åbne lands — ager- og græslandets — udbredelse og kunne iagttage signifikante svingninger gennem tiden (Fig. 2). Omkring år 0 var det åbne land relativt fremtrædende og skoven tilsvarende indskrænket. Omkring 500 e. Kr. vinder skoven frem påny for senere, i Vikingetid og tidlig Middelalder, atter at blive trængt tilbage af det ekspanderende landbrug. I den sene Middelalder og den kolde tid derefter vandt skoven frem en sidste gang før den moderne ekspansion. Vi ser således, at der på det generelle plan er korrespondance mellem perioder med godt klima og de faser af vegetationshistorien, hvor det åbne land er fremtrædende i forhold til skoven. I de optimale faser har produktionen og sikkert også befolkningen været stor, mens perioderne med dårlige vejrforhold har en relativt lavere produktion og en mindre befolkning. Dette er jo f. eks. demonstreret ad historisk vej for Senmiddelalderens vedkommende (Der er dog næppe enighed blandt historikerne om klimaproblemet). Alligevel kan man ikke sætte det åbne lands størrelse lig med det relative befolkningsbillede, da det er et spørgsmål, om det åbne land anvendes til samme formål i alle perioder.

¹ H. H. Lamb, *The Changing Climate*. London 1968; V. C. LaMarche Jr., *Paleoclimatic Inferences from Long Tree-Ring Records*. *Science* 183 nr. 4129, 15 March 1974, s. 1043 ff.; W. Dansgaard, S. J. Johnsen, N. Ree, N. Gundestrup, H. B. Clausen & C. U. Hammer, *Climatic changes, Norsemen and modern man*. *Nature* 255, 1 May 1975, s. 24 ff.; C. U. Hammer, H. B. Clausen & W. Dansgaard, *Past Volcanism and Climate revealed by Greenland Ice Cores*. *Proceedings of the Symposium on Volcanism and Climate*, I.U.G.G. Conference Canberra, Australia. Dec. 1979 (i trykken).

² B. Aaby, *Cyclic climatic variations in climate over the past 5,500 years reflected in raised bogs*. *Nature* 263 (nr. 5575), 23. Sep. 1976, s. 281 ff.; W. Dansgaard, *Klima, is og samfund*, *Naturens Verden* 1977, s. 17 ff.; K. Randsborg: *The Viking Age in Denmark, the Formation of a State*, London & New York 1980, s. 45 ff.

³ B. E. Berglund, *Vegetation and human influence in south Scandinavia during prehistoric times*. *Oikos* (Suppl.) 12, 1969, s. 9 ff.

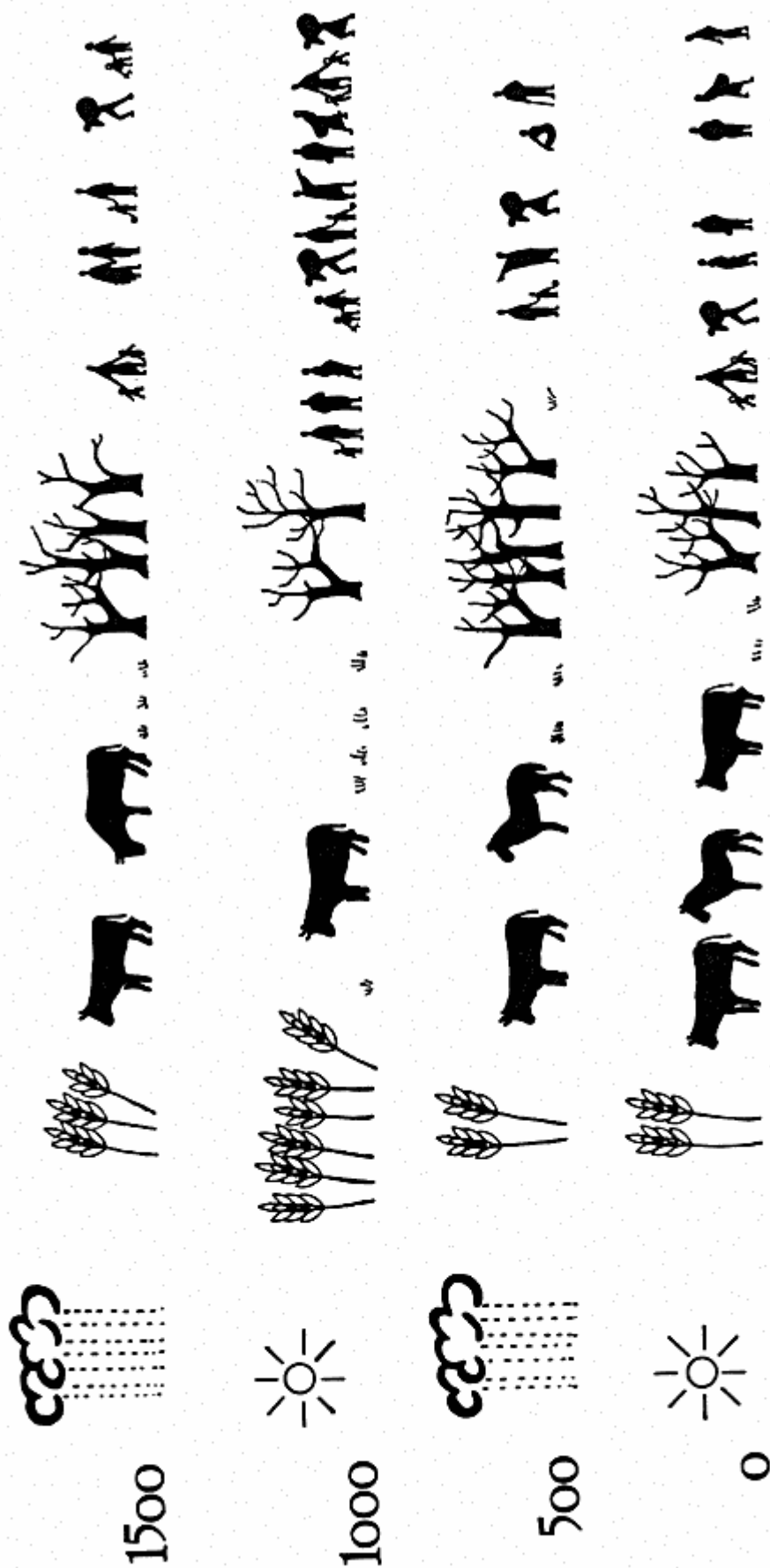

Fig. 2. Korrelationer mellem relative værdier for klima, plantevækst (forholdet mellem skov og åbent land), agerbrug og kvægavl, samt befolkningstørrelsen i perioden 0—1500 e. Kr. (250 f. Kr.—1750 e. Kr.).

Af pollendiagrammerne ses det, at lancetbladet vejbred (*Plantago Lanceolata*), som er en tydelig kvægholdsindikator, har en høj værdi i forhold til kornpollen i den ældre jernalder, altså i perioden omkring år 0.⁴ I ekspansionsperioden i Vikingetid og Tidlig Middelalder er kornpollen derimod tydeligt mere fremtrædende, selv når man fratrækker rug, der er særligt rig på pollen, fordi den er en vindbestøver. Dette kan kun betyde, at kornavl har været meget mere udbredt omkring år 1000 e. Kr. end i den tilsvarende varmeperiode omkring Kristi fødsel. Yderligere ser vi med Vikingetiden nye plovtyper introduceret, muldfjælds-ploven og måske også en sværere ard-type.⁵ Kornavl er mere arbejdskrævende end kvæghold, men giver større proteinudbytte pr. arealenhed (især hvis tilstrækkelig gødning kan tilvejebringes). Vi kan derfor gå ud fra, at befolkningen har været betydeligt større på det åbne kornbevoksede land i Vikingetid end på et tilsvarende areal i f. eks. Romersk Jernalder, overvejende benyttet til kvæghold. I den sene Middelalder, hvor befolkningen formindskedes på grund af misvækst og sygdomme, ser vi da også, at priserne på brød og kød nivelleres; 1 kg. brød bliver lige så dyrt som 1 kg. kød. Man gik med andre ord tilbage til et mindre arbejdskrævende, ekstensivt system, der passede til en mindre befolkning, og som lagde større vægt på kvæghold. Her har afsætningsforholdene til byerne dog sikkert også spillet ind.

Vi må iøvrigt forvente, at et kornintensivt landbrug kræver mere regulering af agerlandet, marker, enge etc., flere lovbestemmelser og kraftigere håndhævelse af disse, med andre ord et fastere socialt system end det, der var fremtrædende i Ældre Jernalder. Desuden ved vi, at der i Vikingetiden i Danmark var en række byer, borge etc., som knapt kendtes tidligere, og som behøvede en stigende tilførsel af fødevarer. Vi må derfor regne med et begyndende marked for landbrugsprodukter, hvor tidligere tiders bebyggelse i højere grad var selvforsynende. Studerer vi knogleresterne af kvæg, svin, får/ged og hest i henholdsvis landsbyer og byer ser vi, at der i Vikingetiden er procentvis mange flere knoglefragmenter efter kvæg og svin i byerne end på landet, hvor der til gengæld er relativt flere får (og geder) og heste.⁶ Dette forhold synes kun at kunne forklares ved at en del af »køddyrerne« — kvæg og svin — i Vikingetiden blev sendt fra landsbyerne til byerne o.s.v., hvorimod dette sjældent var tilfældet for heste og får. Heste er næsten ikke blevet spist i byerne og er vel i det hele taget først og fremmest holdt som træk- og arbejdsdyr. Jeg kan tilføje, at der i Ældre Jernalder er landsbyer med en stor procentdel kvæg og svin, men i denne periode var der jo heller ingen byer til at aftage kød.

Der er således ingen tvivl om, at Vikingetidens landbrug var mere intensivt, og at fordelings- og fortæringsmønstrene var langt mere komplicerede end i Ældre Jernalder. Vi må derfor også regne med, at systemet var mere sårbart. På

⁴ J. Iversen, The development of Denmark's nature since the last glacial. Geology of Denmark III, Danmarks Geologiske Undersøgelse, 5. række, no. 7-C, København 1973; jf. f. eks. E. Lange, Botanische Beiträge zur mitteleuropäischen Siedlungsgeschichte. Schriften zur Ur- und Frühgeschichte 27. Berlin (Øst) 1971. Se også Randsborg, anf. arb., s. 51 ff.

⁵ Jf. Randsborg, anf. arb., s. 52.

⁶ Sst., s. 54 ff.

den anden side kunne det højere produktionsniveau og markedslignende forhold øge de store jordejeres og de ledende sociale lags økonomiske position. Og det er netop det billede, udgravningerne af Vikingetidens landsbyer synes at vise.

Vikingetidens normale gårdsanlæg i Danmark, i hvert fald i de vestlige dele, bestod af en hovedbygning, et langhus, opdelt i forskellige rum, bl. a. stalde.⁷ I tilknytning hertil var ofte et eller flere mindre langhuse og grubehuse, de sidste overvejende værkstedshytter. Gårdene var samlede i landsbyer, der ses at have været regulerede. Vi må sikkert også regne med, at marksystemerne var nøje reguleret.

Til dette billede, der på det generelle plan kan minde om Ældre Jernalders, har vi i de seneste år fået nogle væsentlige tilføjelser. På et par lokaliteter i Jylland er der dukket meget store gårdsanlæg op af en type, vi ikke tidligere har kendt. Disse »stormandsgårde« ligger på meget betydelige, indhegnede tofter og har som central beboelse en hal af samme type som de store haller på Trelleborgene. Langs hegnene, først og fremmest, ligger andre bygninger, specificeret efter funktion: stalde, smedier, andre beboelseshuse o.s.v. I Ældre Jernalder varierer nok landsbyernes gårdsanlæg i størrelse, men vi har ingen vidnesbyrd om forhold — hverken på det økonomiske eller det almene plan — der så klart skiller lederne ud fra de almindelige bønder.

Storgårdene afspejler således helt andre ejerforhold til jord end kendt fra tidligere perioder. Ved Vorbasse i Jylland ligger således tre storgårde sammen, den ene på en toft, der er præcis dobbelt så bred som de to andres.⁸ Man kan her ikke undgå at tænke på de danske landskabslove fra Middelalderen, der netop angiver, at hustoftens størrelse bør bestemme markernes areal. Vi har endnu kun få af disse storgårde, men alle er de i tid dateret til det 10., måske kun det sene 10. århundrede, samt til 11. århundrede, altså yngste Vikingetid og tidligste Middelalder.

Man kunne spørge, om disse landsbyer og grupper af stormandsgårde fortsætter ind i Middelalderen og dermed i de landsbyer og den bebyggelse, vi kender idag. Men svaret er negativt. Det er ikke lykkedes, trods mere intensive gravninger i de senere år, at føre de nuværende — og Middelalderens — landsbyer længere tilbage end til ca. 1000 e. Kr., eller snarere til det 11. århundrede.⁹ Der er med andre ord et tydeligt skel mellem den udvikling i bosættelsen, vi har i den egentlige Vikingetid, og den der følger efter. Der behøver derimod ikke at være tale om en produktionsændring ved dette skel, selvom byerne bliver fastere etablerede med det 11. århundrede og behovet for forsyninger derfor vokser. Snarere er der tale om en administrativ og organisationsmæssig ændring, der måske lettes noget ved de jordgravede stolpehuses relativt korte levealder. Vi må nemlig ikke glemme, at Danmark i løbet af det 10. århundrede gennemgik en samfundsmæssig forvandlelsproces, der førte til en integration af hele det gammel-

⁷ Sst., s. 59 ff.

⁸ S. Hvass, Jernalderlandsbyerne ved Vorbasse. Nationalmuseets Arbejdsmark 1979, s. 105 ff.

⁹ Jf. bl. a. T. G. Jeppesen, Landsbyens opståen, Arkæologiske undersøgelser. Skrifter fra historisk institut, Odense Universitet, nr. 24, 1979.

danske område under det jyske Jelling-dynastis ledelse, i hvis hjemegne statsdannelsen havde taget sin begyndelse.¹⁰ I Vestdanmark fandtes de første permanente bysamfund, og her etableredes langs den tidligste stats grænser en række befæstningsværker fra nogle af Danevirke-voldene i syd til Trelleborg, Fyrkat og Aggersborg borgene i øst og nord. Samtidig afslører runesten og særlige gravformer i dette område nye ejerforhold til jorden og nye sociale bestallinger. F. eks. ligger i grænseområderne, og kun her, en betydelig mængde rige våben- og ryttergrave, der sikkert afspejler et vassalforhold til kongemagten.¹¹ Bortset fra disse eksempler er våbengrave meget sjældne både i Danmarks Vikingetid og i adskillige århundreder forud. Våben blev i det traditionelle samfund videregivet til arvingerne og kom kun i undtagelsestilfælde med i graven. Rytterne må derfor have opnået deres militære status uafhængigt af det traditionelle samfund, og gravenes geografiske placering gør det sandsynligt, at vi her har at gøre med stormænd, som står i et afhængighedsforhold til kongerne i Jelling. I andre vestdanske grave fra det 10. århundrede, alle kvindegrave, ligger liget i en vognfading.¹² Her etableres forbindelsen til kongsmagten ved at en vognfading fandtes i kammergraven i Nordhøjen i Jelling, som med nogen sandsynlighed indeholdt liget af dronning Thyra, kong Gorms kone og mor til kong Harald.

Nu vil vi imidlertid forlade den sociale infrastruktur og beskæftige os med helt andre arkæologiske oplysninger, idet vi vender os mod de centrale spørgsmål vedrørende den internationale handel i Vikingetidens Skandinavien. Det er almindelig kendt, at der i sølvfund fra Norden findes titusinder af arabiske mønter, som et resultat af handelen i skind, trælle m.m. gennem Rusland med den islamiske verden.¹³ Men også fra Vesteuropa er der strømmet sølv mønter mod Skandinavien. Disse er dog overvejende sene og stammer fra tiden omkring og efter år 1000 e. Kr. De arabiske mønter er næsten alle fra før ca. 950. Jeg skal ikke gå i detaljer med fundene, men studier af mønter fra forskellige lande i samme nordiske sølvfund viser, at mønter fra et bestemt prægningsår ret snart derefter kunne have i Skandinavien.¹⁴

Undersøger man først de russiske sølvfund med arabiske mønter, viser det sig, at der er kraftige svingninger i møntimporten (Fig. 3). Jeg skal indskyde, at fundene strækker sig over hele Vikingetiden (også det sene 9. århundrede) og er spredt ud over Rusland, hvorfor svingningerne ikke kan skyldes fundmangel.¹⁵ Hvad vi ser i det samlede billede er, at den arabiske sølvstrøm deler sig i en tidlig, omkring og lige efter år 800, og en senere, og kraftigere, i begyndelsen af det 10. århundrede. Omkring midten af det 10. århundrede svinder møntimporten ind. Tilsvarende ses mellem den tidlige og den sene importbølge et meget prægnant fald i importen. Tilsyneladende gik den østlige handel omtrent i stå i den sidste del af det 9. århundrede, sandsynligvis på grund af indre forhold i

¹⁰ Jf. Randsborg, anf. arb.

¹¹ Sst., s. 126 ff.

¹² Sst., s. 129 ff.

¹³ Sst., s. 136 ff. & 152 ff.

¹⁴ Jf. P. H. Sawyer, *The Age of the Vikings*. 2. udg. London 1971, s. 104 f.

¹⁵ Jf. Sawyer, anf. arb., s. 222 f.; Randsborg, anf. arb., s. 155 ff.

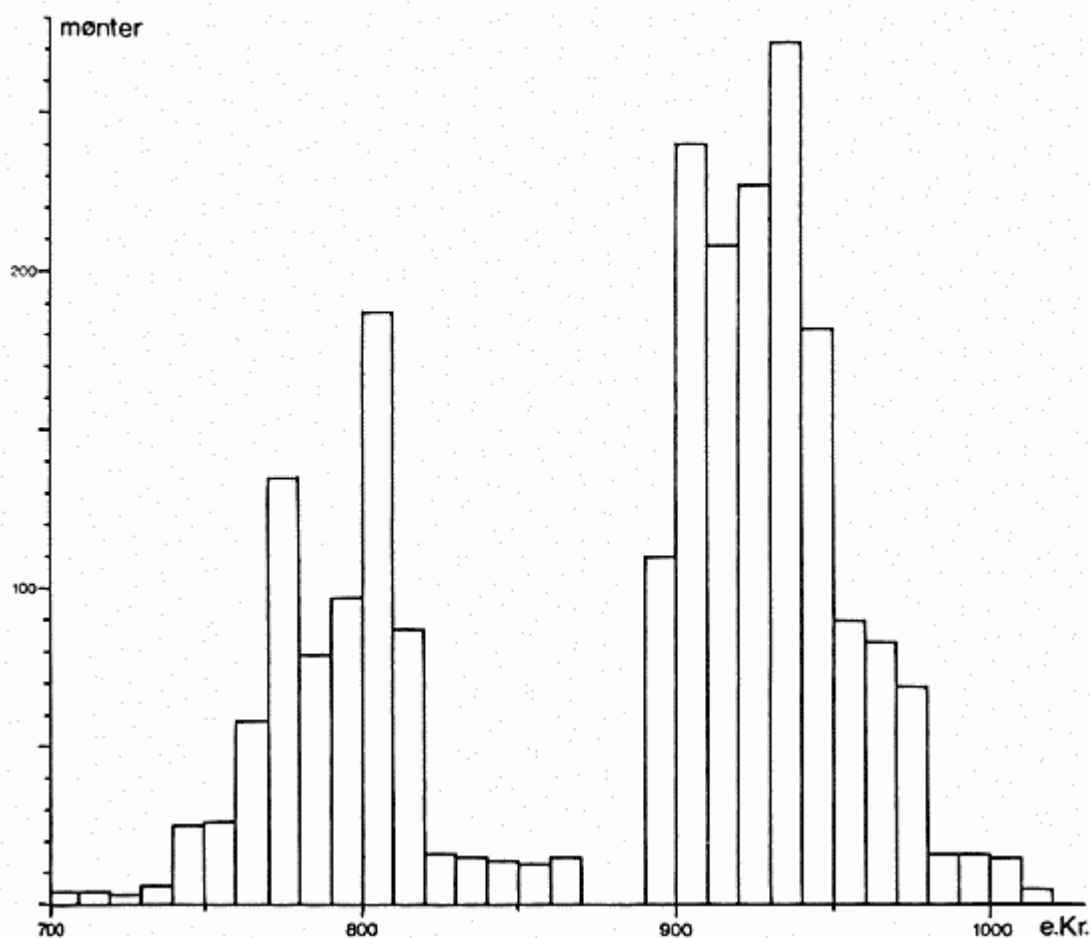

Fig. 3. Fordeling af arabiske mønter i et udvalg af nordvest-russiske sølvfund.
Efter Randsborg (note 2).

Østen og i Sydrusland. Den islamiske Verden er på denne tid præget af uro og opsplitning.¹⁶ Dette har haft betydelige konsekvenser for Norden. I gravene fra Birka findes adskillige arabiske mønter, og her kan vi observere præcis de samme bølger og fald som i Rusland (Fig. 4).¹⁷ Det indtil i dag publicerede materiale fra Gotland giver i øvrigt samme resultat.¹⁸ Vi må med andre ord regne med svingninger i Nordens købeevne, ja, i hele den internationale handel i perioden 800 til 950 e. Kr. Det er næppe tilfældigt, at de — omend ret få — vesteuropæiske mønter i Birkas grave alle falder indenfor de arabiske importbølger. Går vi til Danmark ser vi, at den tidligste møntprægning, sandsynligvis i Hedeby, ligger i begyndelsen af det 9. århundrede, mens der ingen prægning finder sted i

¹⁶ M. Lombard, *L'Islam dans sa première grandeur*. Paris 1971. Engelsk oversættelse: *The Golden Age of Islam*. Amsterdam 1975; M. A. Shaban: *Islamic History 2, A.D. 750–1055 (A.H. 132–448)*. Cambridge 1976.

¹⁷ Randsborg, *anf. arb.*, s. 152 f. Jf. materialet i H. Arbman, *Birka I: Die Gräber*. Stockholm 1943. De fleste af mønterne fra 700-tallet er sikkert først ankommet med importbølgen omkring og efter 800 e. Kr.

¹⁸ Materiale: B. Malmer (red.): 1. Gotland, (1.) Akebäck-Athingbo & 2. Bäl-Buttle. *Corpus nummorum saeculorum IX–XI qui in Suecia reperti sunt*. Stockholm 1975 og 1977.

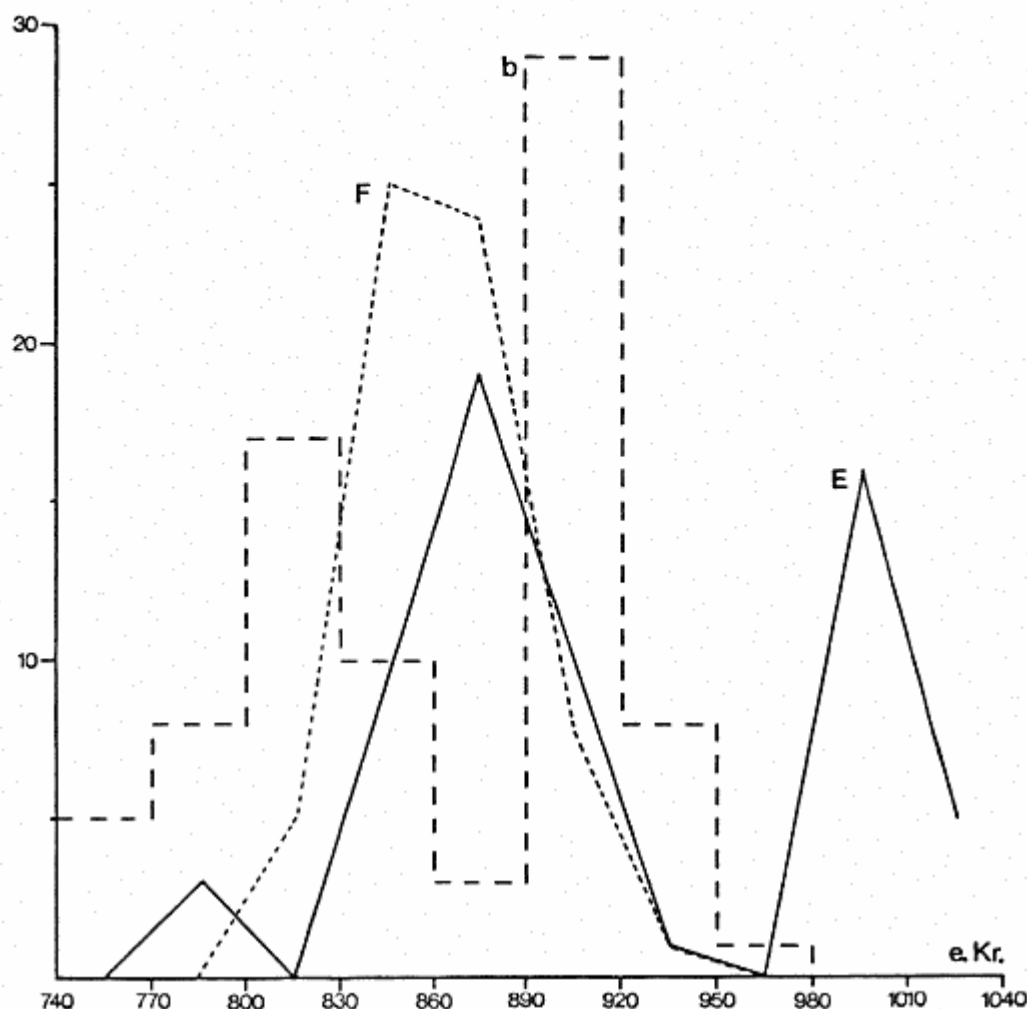

Fig. 4. Fordelingen af arabiske og vesteuropæiske mønter fra 700 e. Kr. i gravene ved Birka (b), samt år med vikingeangreb på England (E) og kontinentet, især Frankrig (F). Efter Randsborg (note 2); jf. Whitelock m. fl. (note 29).

sidste halvdel af århundredet.¹⁹ En fornyelse af prægningen sker først parallelt med den anden bølge, i begyndelsen af det 10. århundrede.

Fra Vesteuropa importerede Norden en hel række varer, mange af dem, men ikke alle, luksusvarer, der sammen med det arabiske sølv kunne være med til at sikre de sociale alliancer, magtforholdene byggede på i Danmark. Går vi til Vesteuropa, ser vi, at en række af handelsbyerne her, f. eks. Hamwih (ved Southampton) og Dorestad, går tilbage eller dør bort i det 9. århundrede. Det samme gælder distributionen af fremmede varer. I England forsvinder importkeramikken næsten helt på denne tid.²⁰ I Danmark er vores opfattelse af keramikronologien

¹⁹ B. Malmer, Nordiska mynt före år 1000. Acta Archaeologica Lundensia, serie in 8to, nr. 4. Lund 1966; jf. Randsborg, anf. arb., s. 149 ff. og 166.

²⁰ Jf. J. F. Cherry & R. Hodges, The Dating of Hamwih: Saxon Southampton Reconsidered. The Antiquaries Journal LVIII, Part II. 1979, s. 299 ff. og R. Hodges mundtlig information (keramik).

endnu for dårlig til at sådanne studier kan foretages, men det kan anføres, at det Vikingetids Ribe, vi indtil videre kender arkæologisk, afbrydes ved midten af det 9. århundrede. I Norden overlever Kaupang næppe denne recession, ligesom markedet ved Birka må give op efter nedgangen i østhandelen i 10. århundrede (Fig. 4).²¹

For fyrré år siden fremsatte den svenske historiker Sture Bolin en række skelsættende betragtninger over forholdet mellem Vesteuropa, Norden og Den arabiske Verden.²² En af Bolins kendte idéer var, at vikingerne i perioden omkring 900 e. Kr. var engageret i en storstilet transithandel gennem Rusland mellem den islamiske verden i øst og Vesteuropa. Bolin var bl. a. optaget af sølvdepoternes sammensætning af gamle (»haler«) og nye mønter (»hovedet«). I perioden op til ca. 890 e. Kr. har fundene i både Norden og Rusland lange »haler« af gamle mønter, mens de i begyndelsen af det 10. århundrede mest består af nye mønter. Lidt senere i samme århundrede er der i de nordiske fund næsten kun gamle arabiske mønter. Det samme billede ses i russiske fund, men først i sidste halvdel af 10. århundrede. Bolin opfattede dette som en refleksion af en hendøen af den russiske eksport af arabiske sølv mønter til Norden. Ved analogi (der er meget få arabiske mønter i Vesteuropa) måtte det tilsvarende fænomen i Norden ses som en indstilling af den skandinaviske eksport af sølv til Vesten. Denne eksport skulle, ifølge Bolin, være startet senest omkring midten af det 9. århundrede, hvor arabiske prægninger var almindelige i Skandinavien og kontakten med Kalifatet gennem Rusland i fuld gang.²³ Sølvimporten i Rusland eller Norden opfattede Bolin derimod som temmelig konstant frem til de arabiske mønters forsvinden. Heri ligger en væsentlig kritik af Bolins idéer, idet det er naturligt at regne med en sammenhæng mellem import og eksport i sølvhandelen, der jo blot er en del af den almene handel. Det er også spørgsmålet, om Bolin har ret i, at importen var så konstant. Den afgørende prøvesten for en række af de hypoteser, der er fremsat, er i virkeligheden en vurdering af sølvbeholdningen i de forskellige områder.²⁴ Jeg tænker her på den oprindelige mængde, der ikke nødvendigvis afspejles direkte af fundmængden. Mængden af arabisk sølv fundet i Vesteuropa er i øvrigt meget beskedent, hvilket kan skyldes hurtig omsmelting af de meget

²¹ Jf. Randsborg, anf. arb., s. 90 f. og 152 ff.

²² Senest S. Bolin, Mohammed, Charlemagne and Ruric. *Scandinavian Economic History Review* 1, 1953, s. 5 ff. – Det kan være vanskeligt at tilegne sig Bolins tanker, da han ikke selv nåede at publicere sine undersøgelser fuldt ud. Hos Sawyer (anf. arb.) findes henvisninger til Bolins utrykte arbejde, men referatet af dette sammenblandes noget med Sawyers egne kommentarer. Endnu mere forvirret bliver billedet, når man i litteraturen om Vikingetiden ser sekundære gengivelser af Bolins og Sawyers synspunkter. Se også note 23.

²³ Sawyer (anf. arb., bl. a. s. 112 ff.) er tilbøjelig til, p.g.a. de mange gamle mønter i de nordiske (og russiske) sølvfund fra 9. århundrede, at sætte den egentlige eksport til Vesteuropa så sent som perioden efter ca. 890 e. Kr. Årsagen er vel, at Sawyer drager den fulde konsekvens af Bolins tanker om, at det er den manglende eksport, der skaber fundenes »haler« af gamle mønter. Han overser derfor sin egen (og Bolins) iagttagelse, at de nordiske og de russiske sølvskatte i 9. århundrede har samme fordeling af gamle og nye mønter (Sawyer, anf. arb., s. 103 og 108), til trods for at der jo flyder en strøm af arabiske prægninger fra Rusland og ind i Norden på denne tid. Jf. iøvrigt note 22.

²⁴ Randsborg, anf. arb., s. 136 ff. og 143 ff.

lødige (og i øvrigt ikke-kristne) mønter. Det bør dog nævnes, at mens fundene i Norden helt frem til slutningen af det 10. århundrede er helt domineret af arabiske mønter, er der i Hedeby, porten til Vesteuropa, flere nordiske og vesteuropæiske mønter end arabiske, hvor svagt dette ene vidnesbyrd end kan siges at være.²⁵ Ved den anden ende af »sølvruten«, i Kalifatet, er fundbilledet endnu usikkert. Bolin studerede ikke de arabiske mønter i deres oprindelsesområde; for fyrre år siden var materialet da også betydeligt mindre og endnu mere utilgængeligt, end det er idag. Det vigtige er, at sammensætningen af de islamiske møntbeholdninger, procenterne af gamle og nye prægninger, bestemmer de russiske — og nordiske — skattes karakter.²⁶ Hertil kommer indflydelsen fra import- og eksportfrekvenserne. Sammenfattende kan det om Bolins studier siges, at de ikke tog tilstrækkeligt hensyn til en række faktorer. I øvrigt skulle sølvhandelen, efter Bolin, have finansieret Vikingetogene og medført, at arabisk sølv — omend i omsmeltet form — blev inddraget i den opblussen af de vesteuropæiske staters økonomi, der fandt sted i det 10. århundrede, ja, måske var den egentlige årsag.²⁷

Som sagerne er fremstillet her, må vi imidlertid se plyndrings- og krigstogterne mod Saksen, Frisland, Franken, England o.s.v. — som danske vikinger stod for — især i det 9. århundrede, i et andet lys. Sammenholder vi frekvensen af de arabiske mønter (og de få vesteuropæiske) fra f. eks. Birka²⁸ med fordelingen af togterne mod Franken eller England, ses det, at plyndrings- og krigstogterne top- per netop i det sene 9. århundrede, hvor der er få arabiske mønter (Fig. 4).²⁹ I denne periode er den internationale handel som omtalt stagnerende, og vi skal derfor snarere betragte togterne som et svar på de problemer, de manglende varer og svindende handels- og toldindtægter i Danmark kan have påført det sociale system. F. eks. var kongsmagten allerede blevet afhængig af indtægterne fra han-

²⁵ Sst., s. 152.

²⁶ Jf. sst., s. 157 f.

²⁷ Jf. G. Duby, *The Early Growth of the European Economy*. New York 1974, s. 115 ff. og især 118 f. for en lignende positiv vurdering af vikingetogene i Vesteuropa, dog på helt andre præmisser.

²⁸ Jf. note 17. De vesteuropæiske mønter fra Birkas grave (17 % mod de arabiske mønters 83 % af de daterbare eksemplarer fra perioden efter 700 e. Kr.) ligger i de perioder, hvor der også findes mange arabiske mønter, og forstærker således blot disses tendens; Randsbog, anf. arb., s. 152 ff.

²⁹ Begivenhederne i England er sammenstykket fra *Den angel-saksiske Krønike*, D. Whitelock (red.), *English Historical Documents Vol. 1*, c. 500–1042. London 1955, s. 135 ff. Årene med vikingeangreb er optalt indenfor 30 års-perioder, hvad enten aggressionerne kom fra havet eller fra baser eller provinser i England. Det sidste var især tilfældet omkring år 900 e. Kr. (og igen i en kort periode efter år 1000), og sådanne angreb har kun indirekte forbindelse med hjemlige, danske forhold. Udelades de derfor, vil billedet imidlertid kun blive klarere, idet en endnu større del af kampene i 9. århundrede og lige efter år 900 kommer til at foregå før den arabiske sølvstrøm efter 890 e. Kr. Helt tilsvarende resultater opnås for Frankeriget og det tidlige tyske rige. Her er der dog en tendens til, at de tidligste angreb samler sig om det frisiske og saksiske område. Det 9. århundredes kilder er samlet af E. Albrechtsen, *Vikingerne i Franken*. Odense 1976, bl. a. s. 135 ff. Efter 900 er (de samtidige) kilder færre, men der kan henvises til P. Lauer (red.), *Les Annales de Flodoard*. Paris 1905; jf. i øvrigt L. Musset, *Les invasions: le second assaut contre l'Europe chrétienne (VIIe-XIe siècles)*. Nouvelle Clio 12 bis, 2. udg. Paris 1971.

delsbyerne og markederne.³⁰ Samtidig fandtes der i Danmark, bl. a. som resultat af det frankiske militære tryk i første halvdel af det 9. århundrede, en organisation opbygget omkring mobile flådestyrker, der kunne anvendes til ekspeditioner i fremmede farvande. Fra det historiske kildemateriale har vi kendskab til dynastiske tronkampe i Danmark, og det er værd at mærke sig, at togterne i Vesteuropa ledes af såkaldte »konger«, som ofte bærer samme navne som de hjemlige og derfor kan tilhøre de samme slægter. Disse »konger« og deres »hære« blev hurtigt involveret i de politiske og militære stridigheder i f. eks. England; dette medførte endog etablering af danskledede riger i det fremmede. Selvom kampe også kan have andre årsager end mangel på varer og indtægter, kan der således opstilles en rimelig hypotese om den internationale handels sammenbrud som en af hovedårsagerne til vikingetogterne i Vesten. At togterne i sig selv yderligere kan hindre forbindelserne, tjener kun til at underbygge billedet. Endelig må vi også nævne den vigtige, men kortvarige, klimatiske tilbagegang i det 9. århundrede, hvor koldt vejr kan have skabt forsyningsproblemer for den stadig voksende befolkning og måske have medvirket til en af følgevirkningerne af togterne, nemlig bosættelsen i England og andre steder (Fig. 1).³¹ I England ligger de danske stednavne i øvrigt på den marginale jord.³² Vikingerne har således klemmt sig ind i et allerede bestående system, og der er næppe heller grund til at tro, at danskerne var den egentlige årsag til den interne udvikling og ekspansion i England i det 10. århundrede.

Vikingetogterne mod Vest svinder ind omkring år 900 e. Kr. på samme tid som en ny — og kraftigere — arabisk møntstrøm afspejler en genopblussen af østhandelen og en almindelig fremgang for de internationale forbindelser. Det er i øvrigt i samme periode, at vi har spredte overleveringer om et såkaldt »svenske-vælde«, tilsyneladende svenske underkonger, i Hedeby.³³ Hedeby bliver udbygget i det 10. århundrede, og i samme århundrede kommer andre byer til, Århus i Jylland og Odense på Fyn.³⁴ Også i borgene, Aggersborg, Fyrkat og Trelleborg, de to første i Jylland, den sidste på Vestsjælland, er der drevet handels- og håndværksaktiviteter.³⁵ På Fyrkat er der f. eks. fundet et stort depot af rug af meget høj kvalitet, sikkert sædekorn, som er importeret fra det sydlige Polen eller Ukraine.³⁶

I midten af det 10. århundrede svinder den arabiske sølvstrøm ind uden at blive erstattet. Vi skulle derfor efter vores model vente en ny dansk hærgningsbølge omkring 950 e. Kr., men den udeblev. Ikke et eneste togt er anført i den historiske litteratur for England og Franken i disse årtier. Hvad kan årsagen til dette være?

³⁰ Randsborg, anf. arb., s. 12 ff. og 14 ff., også for det følgende.

³¹ Klima, se ovf. og note 1, bl. a. Hammer et al.

³² M. Gelling, *Signposts to the Past*. London 1978, s. 223 ff.

³³ Randsborg, anf. arb., s. 17 f.

³⁴ Sst., s. 71 ff. og 85 ff.

³⁵ Sst., s. 96 ff. Desuden de vigtige Fyrkat-publikationer, O. Olsen & H. Schmidt, *Fyrkat. En jysk vikingeborg I. Borgen og bebyggelsen* og E. Roesdahl, *samme II. Oldsagerne og gravpladsen*. Nordiske Fortidsminder Serie B — in quarto Bind 3-4. København 1977.

³⁶ H. Helbæk i Olsen et al., anf. arb., s. [1] ff., *The Fyrkat Grain*.

Man kan fremhæve muligheden af et bedre beredskab i Vesteuropa, men vi ved, at England 50–60 år senere blev erobret af de danske konger Sven (Haralds søn) og Knud med flådestyrker på ca. 100–150 skibe, styrker som også kunne mønstres tidligere.³⁷ Man kan også fremføre, at plyndringstogter naturligvis er farlige, og at næppe nogen del af det danske område kunne miste bare et enkelt bemandedt langskib uden alvorlige konsekvenser. Alligevel blev sådanne togter gennemført i det 9. århundrede, selvom faremomenterne blev holdt nede af de betydelige militære kontingenter, der efterhånden var involveret.

Tilbage står den mulighed, at de danske samfund i det 10. århundrede var blevet mindre afhængige af indkomsterne og varerne fra den internationale handel. Omkring 950 foregår en intensiv udvikling af Vestdanmark, hvor Jellingkongerne igangsætter store foretagender som borg-byggeriet og Ravningsengenbroen, der er udført i to spor over næsten én kilometer.³⁸ Broen symboliserer statsmagtens interesse i veje og i en lettere kommunikation mellem de forskellige provinser. Herigennem antydes også den interne udbygning, som fandt sted, og som storgårdene, de nye landsbyer og Fyrkat-rugen kan stå som udtryk for. Sølv-manglen kan ligefrem have fremskyndet denne udvikling, idet tjenester måske i højere grad blev betalt i jord.

Omkring år 1000 havde dette samfund udstrakt sig til alle væsentlige dele af det gammeldanske område. Også i øst bliver byer etableret, som Lund, men nu mere som centre og markeder for de forskellige dele af Danmark end som knudepunkter i et internationalt handelsnet.³⁹ I virkeligheden svarer udviklingen nøje til, hvad der sker lidt tidligere i England, nemlig omkring år 900. Det er næppe tilfældigt, at importkeramik er meget sjælden i de engelske byer i lag fra det 10. århundrede.⁴⁰

Men omkostningerne ved etableringen af Den danske Stat var betydelige. Hvad der i denne forbindelse interesserer os her, er den sidste og geografisk koncentreret bølge af vikingekspeditioner og politiske eventyr. I løbet af få år løb danskerne med deres nye militærapparat et splittet, men stadig mere integreret England over ende og skabte et kortvarigt dansk herredømme over hele landet, hvad der ikke var lykkedes tidligere. (Fig. 4).³⁷ Plyndringerne blev tilsyneladende startet af nordmændene, der dog snart trak sig ud, hvorefter danskerne i årene omkring og især lige efter år 1000 indkrævede langt over 200.000 pund sølv. Nogle af disse midler blev bragt til Norden, hvor de sammen med en stigende indkomst fra Østersøhandelen med Tyskland var med til at skabe en ny, omend mindre, sølvbeholdning i det gamle Danmark.⁴¹ Danmark var da hastigt på vej til at blive en lille, vesteuropæisk stat, stærkt præget af sin indre udbygning, og, som England tidligere, udsat for plyndringer og angreb fra sine nordlige, mere »barbariske« naboer.⁴² Blandt Nordmænd og især Svenskere herskede endnu, som vi hører hos Adam af Bremen omkring 1070 og f. eks. ser i de sene gotlandske sølv-

³⁷ Jf. bl. a. Den angel-saksiske Krønike, Whitelock, anf. udg.

³⁸ T. Ramskou, Vikingebroen. Skalk 1977, 1, s. 3 ff.

³⁹ Randsborg, anf. arb., s. 75 ff., jf. s. 76 Fig. 20, og 93 f.

⁴⁰ Jf. ovf. og Hodges, anf. arb. og mundtlig information.

⁴¹ Randsborg, anf. arb., s. 136 ff., og især 141 ff.

fund, en stor ydre rigdom.⁴³ Men dette er et sikkert arkæologisk tegn på en mere gammeldags økonomi, hvor energi og midler dårligere kunne investeres i områdernes udbygning, men i højere grad blev brugt til at sikre de ledende sociale lags status.

Set i et større perspektiv kan vi anvende iagttagelsen om den omvendte relation mellem produktionsapparatets udvidelse og kampen om luksusvarer — og den dermed forbundne status — på en række socialt stratificerede samfund i Danmark, ja, videre endnu. Det har f. eks. vist sig, at der i ekspansionsperioderne i Ældre Bronzealder, i Førromersk og Ældre Romersk Jernalder og i Yngre Germanertid⁴⁴ findes meget lidt guld jævnført med de betydelige guldfund i mellemliggende perioder såsom Yngre Bronzealder og Yngre Romertid—Ældre Germanertid.

Omidrøst tegner sig af en generel model med to betydningsfulde konsekvenser for opfattelsen af både oldtidens stratificerede samfund og sikkert også af mere komplicerede sociale systemer. Modellen fungerer med andre ord på forskellige niveauer. Den første konsekvens er, at produktionsoverskud ikke ubetinget bliver anvendt til erhvervelse af statusprodukter, men også kan investeres i videre udbygning som i Danmark i 10. århundrede. Den anden konsekvens, som dels afledes af den første, dels af overklassens vedvarende eksistens og dermed af samfundssystemets inertie, er, at produktionen har en begrænset indflydelse på det sociale system. Det er i dette perspektiv det sociale system, der skaber såvel produktionen som produktionsformen indenfor de rammer, naturen og samfundet selv sætter.

Summary:

Three well-known aspects of the Viking Age are discussed, the international trade, the raids abroad, and the internal development of society. These factors are seen as interdependent; for instance, the 9th Century Viking raids in Western Europe fall in between two periods of intensive long-distance trade. In the mid-10th Century Denmark experiences another low in trade which is not accompanied by raiding. The reason is seen in the deep-going changes in the economic and social situation of the country during the period of the state-formation. Similar structures are, incidentally, detected for England around 900 A.D. Also discussed are Bolin's ideas about the Arabic connection and the flow of Islamic silver.

⁴³ Se bl. a. Adam Bremensis hos W. Trillmich (red.), Rimberti Vita Anskarii & Magistri Adam Bremensis: Gesta Hammaburgensis ecclesiae Pontificum. Auswählte Quellen zur deutschen Geschichte des Mittelalters, hrsg. v. R. Buchner, XI. Berlin 1961.

⁴⁴ Sst., IV. 21. (Jf. måske også IV. 7, Skåne, også i øst). M. Stenberger, Die Schatzfunde Gotlands der Wikingerzeit I-II. Stockholm 1958 — Lund 1947.

⁴⁵ Jf. Randsborg, anf. arb., s. 45 ff. og 48 ff. Guldfund fra et enkelt, centralt område (Fyn), E. Albrechtsen, Fynske guldfund. Fynske Studier III. Odense 1960; se bl. a. s. 57.